

اصل عدم تجسس و استثنائات آن در فقه و حقوق ایران (با نگاهی به روایات)

محمد مهدی کریمی نیا^۱، میلاد یوسف زاده^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

^۲ طلبه حوزه علمیه قم، فارغ التحصیل سطح ۲ (کارشناسی) مدرسه عالی قضاوت

^۳ دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، پژوهشگر و مدرس دانشگاه

چکیده

انسان به وجود پذیرش زندگی در اجتماع، حاضر نیست از آنچه که فردی ترین مسائل وی مربوط میشود دست بردارد که آن همان حریم خود است؛ که حریم خصوصی افراد از مهم ترین مفاهیمی است که در اکثر مباحث فقهی و نظام های حقوقی به ویژه نظام حقوقی ایران به طور جدی مورد تأکید قرار گرفته است. و از طرف دیگر تجسس کردن یکی از مفاهیمی است که در حوزه های فقه (محتوای آیات و روایات و دیگر ادله) و حقوقی (قوانین اسلامی) کاربرد مهمی دارد، به طور کلی از مفاد حوزه های (منابع) مذکور استفاده می شود که اصل اولیه در تجسس، حرمت می باشد؛ اما حکم حرمت تجسس دارای حدود مرز خاصی بوده و بر تمام مصادیق آن نمی توان حکم حرمت را بار کرد، بلکه تجسس در مواردی از حکم مطلق حرمت مقید (استثناء) شده و به جواز آن دلالت می کند. پس این تحقیق با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی که بر اساس ادله اسلامی و حقوقی و همچنین مبانی اخلاقی نگاشته شده تا مفاهیم حریم خصوصی افراد و ممنوعیت تجسس در قلمرو آن را با رویکرد تأمین امنیت اخلاقی جامعه مورد بررسی قرار گرفته، و همچنین بدیهی است استثنائاتی در تجسس وجود دارد که بارعایت موازین اسلامی و قانونی ضرورت پیدا می کند؛ که آن استثنائات هم بر اساس بعضی از مواد قوانین حقوقی و ادله عقلی و همچنین سیره برای موضوعات مختلفی اجازه داده شده است.

واژه های کلیدی: تجسس، حریم خصوصی، حق الناس، فقه امامیه، نظام حقوق اسلامی ایران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

حریم در مقررات موجود کار کرد ویژه ای دارد مقررات مختلفی ذیل موضوع حریم وجود دارد، که هر یک از آنها به مقتضای موضوع خود، حریم را متناسب با آن به کار برده است. از آنجایی که قانون گذار در قوانین مختلف از رویه یکسانی پیروی ننموده است ماهیت و مبانی حقوقی حریم مبهم باقی مانده است در این تحقیق تلاش میکنیم با بررسی فقهی و حقوقی حریم خصوصی افراد جامعه این ابهام را برطرف کنیم و همچنین بحث از تجسس نیز پدیده نو ظهور نیست تجسس در قرآن و روایات اسلامی و قوانین موجود در ایران هم نهی شده وهم تجسس در برخی موارد جایز شده (بلکه در مواردی وجوب پیدا کرده)، اما آنچه اهمیت پرداختن به تجسس را ضروری می کند شناخت محدوده و مصداق های تجسس است؛ زیرا تغییر و توسعه نیازمندی ها به همراه پیشرفت تکنولوژی ضرورتاً موضوعات بسیاری از احکام را در حوزه کارآمدی دست خودش تحول کرده است که در این تحقیق مصداق جواز و عدم جواز تجسس از نظر قرآن و روایات و قوانین حقوق ایران مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

پیشینه تحقیق

در مورد موضوع ممنوعیت تجسس کردن و استثنائات آن می توان موارد زیر را نام برد:

الف: کتب

۱. احمدلو، مولانا، حریم خصوصی در فقه و حقوق ایران، تهران، انتشارات مجد، سال ۱۳۹۲.

۲. آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، تهران، انتشارات سمت، سال ۱۳۸۱.

۳. نوبهار، رحیم، حمایت کیفری از حوزه های عمومی و خصوصی، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۷.

ب: مقالات

۱. علی اکبری بوکانی، احسان، «بررسی قلمرو حکم اولیه جاسوسی و تجسس در اسلام»، سال ۱۳۸۶، ص ۶۱-۸۴.

۲. الواری، غلام و صابری، حسین، «پژوهشی فقهی جزائی در تجسس و تفتیش عقاید»، پاییز سال ۱۳۸۷، ص ۲۹-۴۴.

۳. عطازاد، سعید و میرخلیلی، سید محمود، «تجسس در حریم خصوصی مکانی اشخاص با رویکرد امنیت اخلاق»، سال ۱۳۹۳،

ص ۷۱-۱۲.

ج: پایان نامه ها

۱. ابراهیمی، محمدحسین، «بررسی مفاهیم و جایگاه ادله و احکام تجسس در فقه و تقابل آن با حریم خصوصی افراد»،

کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلام، دانشگاه آزاد اسلامی سیستان بلوچستان، تابستان ۱۳۹۶.

۲. صالحی، سید هادی، «بررسی فقهی حقوقی تجسس و موارد استثنایی آن»، دکترای فقه و حقوق اسلامی، پردیس دانشگاه ارومیه، بهار ۱۳۹۷.

د: وجه امتیاز این پژوهش

در مورد بحث تجسس و استثنائات آن و همچنین حریم خصوصی افراد، پژوهش های متداول و فراوان انجام شده است. ولی پژوهشی که هم از نگاه فقه اسلامی و هم از نگاه حقوق و نظام اسلامی ایران، تجسس بیان کند صورت نگرفته است؛ به این خاطر در این تحقیق سعی و تلاش شده است که با استفاده از نگاه فقه امامیه و حقوق اسلامی و همچنین نظرات و دیدگاه علماء و فقهای اسلام در مورد اصل عدم تجسس و استثنائات آن و علاوه بر آن حریم خصوصی افراد، تحقیقی جامع و کامل و همچنین تحقیق منسجم و منبسط صورت گیرد.

۱. مفاهیم

۱_۱. تجسس

تجسس، تفتیش کردن از باطن کارهاست و بیشتر در امور شر استعمال می شود و جاسوس کسی است که اسرار ناگفتنی دیگران را در اختیار داشته باشد. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۸۳) و در متون اسلامی و فقه اسلامی از مفهوم لغوی آن چندان دور نیست، البته در برخی منابع فقهی اهل سنت که تجسس را تعریف کرده اند مراد از آن تفتیش و جستجوی اخبار مخفی و اطلاعات سری دشمنان به قصد آگاهی یافتن از آنها ذکر شده است. (مالکی، ۱۴۱۷ق، ج ۴، ص ۲۸) تجسس در قرآن از ماده «جس» در لغت به معنای شناسایی کردن به صورت پنهان و ظریف، و جاسوس از همین ریشه است. و در اصطلاح قرآن به معنای کسب اطلاعات از لغزش های مومنان است که در شمار رذایل اخلاقی قرار دارد. (مصطفوی، ۱۳۶۸ش، ج ۲، ص ۸۶). در اصطلاح حقوق تجسس عبارت است از اینکه جاسوسی کردن فردی با عنوان های جعلی و تقلبی و به طور سری در پی کسب اطلاعات یا اشیائی به نفع دشمنان باشد. (گلدوزیان، ۱۳۸۴ش، ج ۱، ص ۳۴۶) و همچنین در اصطلاح فقه آیت الله مشکینی (ره) به مطلبی اشاره کرده اند که در مورد مسئله تجسس در شریعت اسلامی مصطلح شرعی یا متشرعی خاصی وجود ندارد. حتی فقهای عظام بحث مستقلی که شامل ابعاد مختلف مسئله تجسس گردد، نیز در کتب مختلف نیآورده اند و صرفاً در برخی از ابواب به بررسی بعضی از احکام وضعی یا تکلیفی آنها پرداخته اند. اما یکی از معانی که در متون فقهی و روایی تجسس، در آن معنا بکاربرده شده است، تجسس از عورات و زشتی ها و اسرار افراد است. گاهی نیز تجسس و مشتقات آن در متون فقهی و روایی به معنای خیانت به حکومت اسلامی بکار می رود و حکم تکلیفی آن براساس ادله احکام در فقه امامیه حرمت است. (مشکینی، ۱۳۸۶ش، ص ۱۲۸).

۱_۲. حریم

حریم از حرمت به معنای منع می آید و حرمت آنچیزی است که هتک آن جائز نیست، و در تعریف حریم بیان کرده است که: حریم بر وزن «فعیل» برگرفته از حرمت به «معنای منع» است گاهی این واژه به «صورت مصدر» به معنای «محروم کردن» و گاه به شکل «اسم مصدر» به معنای «تحریم شده» استعمال می شود. (جوهری، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۱۹۵) حریم اصطلاحاً به معنای محدوده ای معین در اطراف برخی اموال غیر منقول که برای بهره بردن کامل مالکان از آن اموال، از برخی تصرفات دیگران در آن محدوده منع شده است. (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۶۲). در علم حقوق مفاهیم و معانی متعددی از حریم خصوصی ارائه شده، اما تاکنون تعریف جامعی که تمامی مصادیق حریم خصوصی را پوشش دهد، مورد اتفاق حقوقدانان قرار نگرفته است. علت این امر تنوع و تکثر مصادیق حریم خصوصی است که در عصر حاضر به دلیل پیشرفت های فنی و تکنولوژیک، بوجود آمده است. حق حریم خصوصی با وجودی که در نظام حقوقی ایران دارای مبانی و منابع شرعی متعددی از جمله قرآن کریم، سنت و عقل است؛ اما با عنوان مستقل به صورت مدون موضوع قانونگذار قرار نگرفته، لیکن مصادیق و جلوه های متکثر آن در مقررات مختلف به صورت پراکنده و معمولاً در قالب سایر قواعد و اصول حقوقی از حمایت مقنن برخوردار شده؛ به نحوی که ضمانت اجرای کیفی قابل ملاحظه ای در ارتباط بانقض برخی مصادیق این حق وضع شده است. (ساریخانی، ۱۳۹۰ش، ص ۸۴) اما برخی از حقوقدانان حریم خصوصی را تعریف نموده اند و می گویند: «حریم خصوصی بخشی از حوزه خصوصی می باشد که حوزه خصوصی شامل دو قلمرو است؛ نخست قلمرو روابط شخصی و خانوادگی که بیشتر با عنوان حریم خصوصی شناخته می شود. دوم قلمرو خصوصی مبادله کالا و خدمات اجتماعی که در علم اقتصاد با عنوان اقتصاد بخش خصوصی شناخته می شود». (نوبهار، ۱۳۸۷ش، ص ۴۹).

۲. اصل عدم تجسس و استثنائات آن در فقه امامیه

۱_۲. اصل عدم تجسس در فقه امامیه

در اینجا براساس قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) و دیدگاه فقها و علماء امامیه به بررسی اصل عدم تجسس که حرمت آن می باشد؛ خواهیم پرداخت.

۱_۱_۲. قرآن کریم

در مبحث اصل عدم تجسس در قرآن کریم به آیاتی شریف و استفاده از تفسیر مفسران این آیات به برخی از آنان اشاره خواهیم کرد:

که خداوند متعال در قرآن کریم در سوره حجرات آیه ۱۲ می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّهُمُ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ» «ای کسانی که ایمان آورید، از بسیاری از گناهان بپرهیزید، چراکه بعضی از گمانها گناه است. و هرگز در کار دیگران تجسس نکنید، و هیچ یک از شما دیگری را غیبت نکند. آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟ [به یقین همه] شما از این امر کراهت دارید، تقوای الهی پیشه کنید که خداوند توبه پذیر و مهربان است». علامه طباطبایی در مورد تفسیر این آیه می گوید: مراد از «ظن» در این آیه شریفه، ظن سوء است. به دلیل اینکه حسن ظن به دیگران نیک و در شرع مقدس اسلام به آن توصیه گردیده است. چون ظن خود نوعی ادراک نفسانی است و در دل باز است، ناگهان ظنی در آن وارد می شود و آدمی نمی تواند برای نفس و دل خود دری بسازد تا از ورود ذهن بد جلوگیری کند، پس نهی کردن از خود ظن صحیح نیست. بلکه مگر اگر از پاره ای از مقدمات اختیاری آن نهی کنند. پس منظور از این آیه مورد بحث نهی از پذیرفتن از ظن بد است، می خواهد بفرماید: اگر درباره ی کسی ظن بدی به دلت وارد شد آنرا نپذیر و ترتیب اثر به آن مده. و در بیان مراد از عبارت مذکور دو مطلب مطرح است:

الف) منظور آنست که سوء ظن فی نفسه در بین مردم زیاد پدید می آید نه اینکه در مقایسه با سایر افراد ظن یعنی هر چند ظن های سوء جزئی از ظن هاست که برخی نیک و برخی مباح و برخی بد هستند اما این ظن خود به خود زیاد هستند.

ب) مراد از ظن اجتناب از بسیاری از گمان هاست چه نیک و چه بد. یعنی اینکه از خیلی گمان ها چه آنها که می دانید گناه است دوری کنید مبدا به ظن هایی که گناه است دچار شوید که در اینجا امر احتیاطی خواهد بود. (طباطبایی، ۱۳۹۳ش، مترجم: موسوی همدانی، ج ۱۸، ص ۳۲۳).

۲_۱_۲. روایات ائمه معصومین (علیهم السلام)

احادیث زیادی در گفتار و سیره پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع) در مورد جایز نبودن و حرمت تجسس از لغزشها و جمع آوری اطلاعات حریم خصوصی مسلمانان وارد شده است که ما به برخی از آنها اشاره میکنیم. پیامبر اکرم(ص) فرمودند: «يا مَعْشَرَ مَنْ أَسْلَمَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُسَلِّمْ بِقَلْبِهِ لَاتَتَّبِعُوا عَثْرَاتِ الْمَسْلُومِينَ، فَإِنَّهُ مَنْ تَتَّبَعَ عَثْرَاتِ الْمَسْلُومِينَ تَتَّبَعَ اللَّهُ عَثْرَتَهُ مَنْ تَتَّبَعَ عَثْرَتَهُ يَفْضَحْهُ» «ای گروهی که با زبان مسلمان شده اید، اما دل شما هنوز اسلام را نپذیرفته است. لغزشهای مسلمانان جستجو مکنید چرا که هر کس تجسس درباره لغزشهای مسلمین کند، خداوند از لغزش او جستجو خواهد کرد، و هر کس که خداوند از لغزش های او جستجو کند رسوایش خواهد نمود». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۳۵۴). این حدیث با اطلاقی که دارد بر حرمت جستجوی عیوب دلالت دارد، به صراحت حرمت تتبع از لغزشهای مردم را بیان میکند و از صیغه نهی نیز استفاده حرمت میشود. بنابراین حدیث،

تجسس به طور مطلق از لغزشهای مسلمانان چه مومن و چه غیرمومن را ممنوع کرده است. امام علی (ع) در نامه ای به مالک اشتر فرمودند: «دورترین و کم‌أجرت‌ترین افراد نزد تو باید کسانی باشند که نسبت پی‌جویی، کشف و پخش عیوب مردم اقدام میکنند و باید از رعیت کسی را بیش از همه دور و دشمن داشته باشی که به گفتن عیوب مردم اصرار دارد، همانا در مردم عیوب و لغزش‌هایی است که حاکم در پوشاندن آنها از همه سزاوارتر است. پس عیوبی که از تو مخفی است مکشوف نکن، همانا وظیفه توطئه‌پیر کردن جامعه از عیوب و لغزشهای آشکار است و در مورد لغزشهای پنهانی خداوند خود داوری خواهد کرد» (شریف الرضی، ۱۳۷۹ ش، ص ۴۲۹، نامه ۵۳) در این نامه حضرت (ع) مالک را از کنجکاوای درباره عیوب مردم منع نموده و حتی از نزدیک شدن و دوستی با کسانی که تجسس می‌کنند و عیوب مردم را بیان میکنند بر حذر می‌دارد؛ و بر مبنای علمای علم اصول «النهی یدل علی الحرمة» نهی دلالت بر حرمت دارد.

۲_۱_۳. دیدگاه و نظرات علماء و فقهای اسلام

علماء و فقها متفق هستند که اگر کسی میخواهد از اسرار مومنین که براو حرام است آگاه شود باید او را منع کرد. و برخی بالاتر از این هم گفته اند و قائل به اجماع مسلمین بر حرمت تجسس هستند و این مسأله یعنی حرمت تجسس را از بدیهات دین میدانند. آیت الله میانجی (ره) میگویند: حرمت تجسس اجماعی است یعنی همه ی مسلمانان آن را حرام می‌دانند. (احمدی میانجی، ۱۳۸۴ ش، ص ۱۲۹). همچنین حضرت امام خمینی (ره) در تاریخ (۱۳۶۱/۹/۲۴) فرمان هشت ماده ای را خطاب به ارگان های قضایی و اجرایی در مورد اسلامی شدن علمکرد ها صادر کردند که در بند «۶» این فرمان چنین آمده است: «هیچ کس حق ندارد به خانه یا مغازه و یا محل کار شخصی بدون اجازه صاحب آنها وارد شود یا کسی را جلب کند و یا به نام کشف جرم یا ارتکاب گناه، تعقیب و مراقبت کند و یا نسبت به فردی اهانت نموده و اعمال غیر انسانی مرتکب شود. و یا برای کشف جرم و گناه هر چند بزرگ باشد شُود بگذارد و یا دنبال اسرار مردم باشد و تجسس از گناهان غیر نمایدا اسراری که از غیر به او رسیده ولو برای یک نفر فاش کند، تمام اینها جرم است و بعضی از آنها چون اشاعه فحشاء از گناهان بسیار بزرگ است و مرتکبین هر یک از امور فوق مجرم و مستحق تعزیر شرعی هستند و بعضی از آنها موجب حد شرعی میباشد» (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ش، ج ۱۷، ص ۱۴۰).

۲_۲. موارد جواز تجسس در فقه امامیه

ما در اینجا هم از آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) و نظرات فقها امامیه استفاده کرده و به آنها خواهیم پرداخت:

۲_۲_۱. قرآن کریم

در مبحث جواز تجسس هم در قرآن کریم به آیاتی شریف و استفاده از تفسیر مفسران این آیات به برخی از آنان اشاره خواهیم کرد: که خداوند تعالی در قرآن کریم در سوره نساء آیه ۹۴ می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا

تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا» «ای کسانی که ایمان آورده اید، هنگامی که در راه خدا سفر می کنید تحقیق کنید و به خاطر اینکه متاع ناپایدار دنیا (وغنایمی) به دست آوردید به کسی که اظهار صلح و اصلاح می کند نگویید: (مسلمان نیستی) زیرا غنیمت های فراوانی (برای شما) نرد خدا است شما قبلاً چنین بودید و خداوند بر شما منت نهاد (وهدایت شدید) پس (به شکرانه ی این نعمت بزرگ) تحقیق کنید. خداوند به آن چه انجام می دهید آگاه است». در مورد تفسیر این آیه آمده است که: غزوه ای که پیامبر اسلام (ص) با اهل فدک داشت همه ی آن ها فرار کردند جزء «مرادس بن نهیک» که اسلام آورد. در توصیف این غزوه گفته اند که وقتی لشکر اسلام به فدک حمله کرد گوسفند مرادس به کوه فرار کرد، او به دنبال گوسفند از کوه بالا رفت و در حالی که «لا اله الا الله محمد رسول الله» می گفت از کوه پایین آمد ولی «اسامه بن زید» او را کشت و گوسفندش را گرفت پیامبر (ص) بعد از اطلاع از این ماجرا این آیه را تلاوت کرد و از اسامه قسم گرفت که هرگز کسی را شهادتین می گوید نکشد. از ظاهر آیه چنین بر می آید که استدلال اسامه در کشتن او این بوده که از ترس جانش اسلام دروغین آورده است؛ بنابراین آیه از طرفی بر این دلالت دارد که تجسس در ایمان کسی که شهادتین می گوید و تفحص از اینکه آیا او واقعا به گفته اش معتقد است یا نه جایز نیست. بلکه باید اخذ به ظاهر کرد، از طرف دیگر، آیه بر وجوب تفحص، تجسس و احتیاط و تفتیش در اقداماتی که ضرر زدن به دیگران است مانند قتل و از بین رفتن حیثیت آبرو و... دلالت دارد تا مبادا ضرری به بی گناهی برسد. (قمی، ۱۳۶۳ ش، ج ۱، ص ۱۴۸).

۲_۲_۲. روایات ائمه معصومین (علیهم السلام)

احادیث زیادی وجود دارد که تجسس در راستای حفظ موجودیت نظام اسلامی جایز شمرده است، گرچه این ادله از باب عنوان ثانوی قابل ارزیابی است و مابه برخی از این روایاتی که از پیامبر اکرم (ص) و ائمه ی معصومین (ع) درباره ی تجسس فرموده اند می پردازیم:

در حدیثی از امام رضا (ع) آمده است: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) إِذَا بَعَثَ جَيْشًا فَاتَّهَمَ أَمِيرًا يَأْتِيهِمْ أَمِيرًا يَأْتِيهِمْ أَمِيرًا يَأْتِيهِمْ مِنْ ثَغَاتِهِ مَنْ يَتَجَسَّسُ لَهُ خَبْرَهُ» «پیامبر اکرم (ص) هنگامی که لشکری را می فرستاد و امیری بر آن ها می گماشت همراه او یکی از افراد مورد اعتماد را می فرستاد تا اخبار او را جستجو کرده و به پیامبر گزارش دهد». (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ح ۴، ص ۷۲). در حدیث معروف امام حسین (ع) در مورد ماندن محمد حنیفیه برادر آن حضرت چنین آمده است: هنگامی که حضرت آماده ی حرکت از مدینه به مکه و از آنجا به سوی کربلا شد، برادرش محمد از حضرت خواست تا همراه وی باشد امام حسین (ع) فرمود: «أَمَا أَنْتَ فَلَا عَلَيْكَ أَنْ تُقِيمَ بِالْمَدِينَةِ فَتَكُونَ لِي عَيْنًا لَا تُخْفِي عَنِّي شَيْئًا مِنْ أُمُورِهِمْ» «اما تو همراه من نیا و در مدینه

بمان و چشم من در آن جا باش تا چیزی از اخبار دشمنان (آمد و رفت و حرکت مرموز دستیاران بنی امیه را در نظر بگیری) بر من مخفی نماند». (ابن‌اثم کوفی، ۱۴۱۱ ق، ج ۵، ص ۲۰).

۲_۲_۳. دیدگاه و نظرات علماء و فقهای اسلام

در بیانات امام خمینی (ره) می‌توان سخنانی یافت که بر جواز تجسس در برخی موارد تأکید کرده است، این بزرگوار در بخشی از فرمانی که خطاب به قوه قضایه در مورد اسلامی شدن، قوانین و عملکردهایی صادر کرده که در آن قوانین آمده است: «شُود تلفن‌ها و استماع ضبط صوت دیگران به نام کشف جرم جایز نیست، علاوه بر این تجسس درباره گناهان دیگران و دنبال کردن اسرار مردم ممنوع و فاش کردن اسرار آنان جرم و گناه است، اما تجسس در صورتی که برای کشف توطئه و مقابله با گروه‌های مخالف نظام اسلامی که قصد براندازی دارند و کار آنها مصداق از فساد در زمین است، انجام شود؛ مجاز است. البته در صورت جواز تجسس می‌بایست ضوابط شرعی رعایت شود و یا با دستور دادستان باشد زیرا تعدی از حدود شرعی است». (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ش، ج ۱۷، ص ۱۴۲). و همچنین رهبر معظم انقلاب در این رابطه و در پاسخ به این استفتاء که «ورود نیروهای امنیتی به بعضی از مراکز و نفوذ در گروه‌ها برای کشف مراکز فحشا و گروه‌های تروریستی، این کار از نظر شرعی چه حکمی دارد؟»، به صورت مشروط و با رعایت برخی شرایط موفقیت‌آمیز می‌فرماید: «اگر با اجازه مسئول مربوط و با التزام رعایت ضوابط و مقررات قانونی باشد و از آلوده شدن به گناه و ارتکاب فعل حرام اجتناب شود، اشکال ندارد و بر مسئولان نیز واجب است که بر کار آنان از این جهت نظارت و توجه کامل داشته باشند». (خامنه‌ای، ۱۳۸۶ ش، ص ۱۶۱).

۳. اصل عدم تجسس و استثنائات آن در حقوق ایران

۳_۱. اصل عدم تجسس در حقوق ایران

باتوجه به اینکه نظام حقوقی ایران منبث از احکام فقهی است، مبانی حمایت از حریم خصوصی را میتوان در فقه اسلام جستجو کرد. حق بر حریم خصوصی در نظام اسلامی با مبانی مستحکمی از جمله لزوم رعایت کرامت انسانی و جلوگیری از عادی شدن و شیوع بدی‌ها و احترام به مردم مورد حمایت قرار گرفته است، تا فضای لازم جهت رشد و شکوفایی استعداد های افراد را فراهم سازد؛ که ما در اینجا به برخی از مواد قانونی که در جهت عدم تجسس و تفتیش حریم خصوصی افراد آمده است اشاره میکنیم:

اصل ۲۵ قانون اساسی بیان شده است: «بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هر گونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون».

و همچنین در ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری بیان شده است: «اصل، براءت است. هرگونه اقدام محدود کننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جزء به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست و در هر صورت این اقدامات نباید به گونه ای اعمال بشود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند». ماده فوق ناظر بر این است که هیچ عملی را نمی توان به راحتی تجسس کرد و حریم خصوصی افراد را تفتیش کرد مگر اینکه اولاً از طرف قانون گذار مجرم شناخته شود و ثانیاً تا صدور حکم محکومیت قطعی ماموران نظامی حق تعقیب و تجسس افراد را ندارند. (خالقی، ۱۳۹۸ش، ص ۳۱).

ضمانت اجرای تجسس بدون حکم قانون وجود دارد، که ورود به حریم خصوصی در زمانی که جواز ورود به آن صادر می گردد حق تجسس پدید می آید اما تخطی از این ضوابط موجب مسئولیت کیفری خواهد بود که در ماده ۵۸۰ تعزیرات مجازات اسلامی قانونگذار این مسئولیت کیفری را که بدون ترتیب قانونی تجسس صورت گیرد بیان می کند: «هر یک از مستخدمین و مأمورین قضایی یا غیر قضایی یا کسی که خدمت دولتی به او ارجاع شده باشد بدون ترتیب قانونی به منزل کسی بدون اجازه و رضای صاحب منزل داخل شود به حبس از یک ماه تا یکسال محکوم خواهد شد...».

۲_۳. موارد جواز تجسس در حقوق ایران

قانونگذار جمهوری اسلامی ایران در قوانین موضوعه، تجسس را در برخی امور را تجویز نموده است. برای مثال به برخی از آن ها اشاره می کنیم:

در اصل ۲۲ قانون اساسی بیان شده است: «حیثیت جان، مال، حقوق، مسکن، و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند».

و همچنین در ماده ۲۴۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بیان شده است: «در صورت نبود ادله ی اثبات قانونی بر وقوع جرایم منافی عفت و انکار متهم هرگونه تحقیق و بازجویی جهت کشف امور پنهان و مستور از انظار ممنوع است. موارد احتمال ارتکاب به عنف، اکراه، آزار، ربایش یا اغفال یا مواردیکه به موجب این قانون در حکم ارتکاب به عنف است از شمول این حکم مستثنی است».

و قانون گذار در مورد امور امنیتی در ماده ۸۷ قانون آیین دادرسی کیفری تجسس را اینگونه جواز داده است: «هرگاه ماموران پست بر مبنای قرائن و امارات احتمال قوی دهند که بسته پستی حاوی مواد مخدر، سمی، میکروبی خطرناک و یا مواد منفجره، اسلحه گرم، اقلام امنیتی مطابق فهرست اعلامی از سوی مراجع ذی صلاح به پست یا سایر آلات و ادوات جرم است محمول

پستی با تنظیم صورت مجلس توقیف می شود و موضوع فوری به اطلاع دادستان می رسد. پس از اخذ نظر از مراجع ذی صلاح و بررسی، در صورت منتفی بودن احتمال، بلافاصله دستور استرداد یا ارسال بسته پستی را صادر میکند».

نتیجه گیری

از مجموع آنچه از آیات واحادیث، سخنان علماء وامامین انقلاب وقوانین ومقررات در این مقاله بیان شد؛ چنین بر می آید که حکم اولیه تجسس لا اقل نسبت به مسلمانان، حرمت است. و تجسس در امور شخصی افراد و حریم خصوصی آنها ممنوع و حرام است. اما همچنین از مجموع برخی آیات واحادیث، سخنان علماء امامیه وقوانین اسلامی روشن شد که تجسس در جایی که سرنوشت جامعه برگردد و برای مصلحت جامعه (حفظ امنیت) لازم باشد و نیز گماردن جاسوس برای شناخت عملکرد کارگزاران و تجسس در مورد چگونگی عملکرد کارکنان دولت و رسیدگی به شکایات مردم و مواظبت از پایمال شدن حقوق آنها توسط کارگزاران دولتی و در مورد مخالفین نظام، در حقیقت تجسس نیست بلکه بازرسی و مراقبه است. از اینرو نه تنها جایز بلکه بنا بر دلایلی مثل وجوب حفظ عدالت و احقاق حق مردم، وظیفه ی حاکم بوده و واجب است. البته از همه مهم تر این است که تجسس در امور دشمنان خارجی و داخلی به حکم عقل و شرع و قوانین اسلامی واجب و ضروری است، البته در دو مورد اخیر نباید به بهانه ی بازرسی و مراقبت به حریم خصوصی افراد وارد شد چون دلایلی که گفته شده است مسئولیت کیفری خواهد داشت.

منابع و مآخذ

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دارالفکر، سال ۱۴۱۴ق.
۲. ابن اثم کوفی، محمد بن علی، الفتوح، بیروت، دار الأضواء، ۱۴۱۱ق.
۳. احمدی میانجی، علی، لزوم وزرات اطلاعات حکومت اسلامی، تهران، نشر دادگستر، سال ۱۳۸۴.
۴. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۴۱۰ق.
۵. حرعاملی، محمدبن حسن، وسایل الشیعه الی تحصیل مسایل الشریعه، قم، موسسه آل البیت لإحیاء التراث، ۱۴۰۹ق.
۶. خامنه ای، سید علی، أجوبة الإستفتائات، تهران، موسسه پژوهشی انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶، چاپ چهاردهم.
۷. خمینی، سید روح الله موسوی، صحیفه امام، قم، موسسه تنظیم ونشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.

۸. خالقی، علی، نکته ها در قانون آیین دادرسی کیفری، تهران، موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۸، چاپ سیزدهم.
۹. ساریخانی، عادل و محمد موسوی، قلمرو پوشش و حریم خصوصی در سیاست کیفری اسلام، تهران، پژوهش نامه نظم و امنیت، ۱۳۹۰.
۱۰. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، ترجمه جعفر دشتی، قم، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۹.
۱۱. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الأعلمی لامطبوعات، ۱۳۹۳.
۱۲. فراهیدی، خلیل بن أحمد، کتاب العین، قم، موسسه دارالهجره، ۱۴۰۹، چاپ دوم.
۱۳. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم، دار الکتب، ۱۳۶۳.
۱۴. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸ با اصطلاحات ۱۳۶۸.
۱۵. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.
۱۶. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲.
۱۷. قانون مدنی مصوب ۱۳۰۴.
۱۸. قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق، چاپ چهارم.
۲۰. مالکی، خلیل بن إسحاق، حاشیة الخرشى على مختصر سیدی خلیل، بیروت، المطبعه الکبری الأمیریة، ۱۴۱۷ق.
۲۱. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزرات فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸، چاپ اول.
۲۲. مشکینی، میرزا علی، مصطلحات الفقه، قم، الهادی، ۱۳۸۶.
۲۳. نوبهار، رحیم، حمایت کیفری از حوزه های عمومی و خصوصی، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۷.